

KRAAKHUIS IN DE GENTSE BIJLOKE: PESTHUIS

Luc Devriese, Griet Maréchal

Het bij de liefhebbers van kamermuziek welbekende Kraakhuis van de Bijloke, de kleine concertzaal achter de majestueuze middeleeuwse grote zaal annex kapel, heeft vanouds een intrigerende naam. In dit kort artikelje zullen we zien dat dit niet het eerste en ook niet het enige Kraakhuis was in Gent. Telkens duikt de naam op in verband met de opvang van lijdens aan builenpest. We komen tot de conclusie dat Kraakhuis zeer waarschijnlijk de volkse benaming was voor Pesthuis.

Afb. 1. Links de achtergevel van de middeleeuwse grote zaal in grijze Doornikse steen. Rechts, scherp contrasterend daarmee vanwege de bakstenen constructie, een deel van het zestiende-eeuwse Kraakhuis (foto 2018). Tussen beide (onderaan) een recente overdekte verbindende toegang. Uitwendig is het Kraakhuis moeilijk vindbaar op de Bijlokesite en voor buitenstaanders slechts gedeeltelijk zichtbaar.

Drie eeuwen builenpest

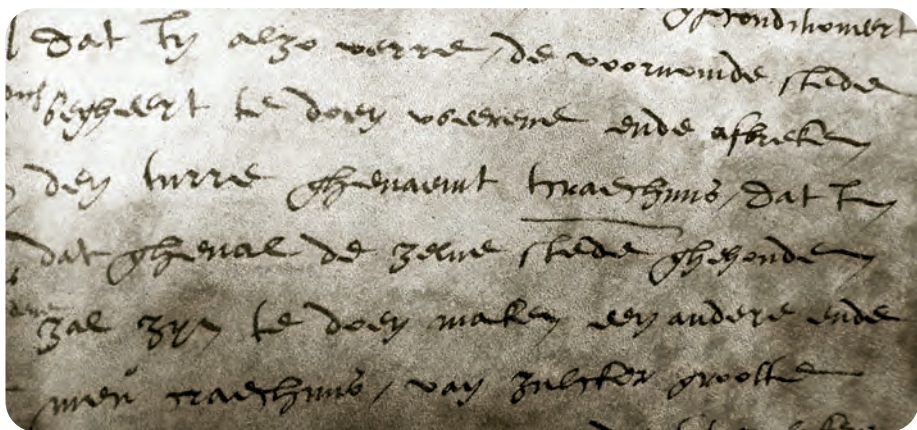
Eerst een woordje uitleg over de builenpest (peste bubonique, bubonic plague). Deze ziekte veroorzaakt door de (overwegend) door rattenvlooiën overgedragen bacterie *Yersinia pestis*, teisterde Europa van 1347 tot 1669. Aldoor smeulend aanwezig, soms met heftige opflakkingen, meer dan drie eeuwen lang. De ziekte was al die tijd in ons continent wat in vaktaal endemisch heet: de infectie zat stevig ingenesteld. Over de eerste grote aanval, begonnen in 1347, die in latere eeuwen de dramatiserende bijnaam de Zwarte Dood meekreeg, zijn er voor Gent weinig concrete gegevens beschikbaar. (1) In de 16de en 17de eeuw, toen het er misschien even erg aan toe ging, zijn er wel cijfers voor deze stad. In de periode 1568-1669, een volle eeuw lang, bleef de pest als het ware aanwezig met 1599, 1604, 1625, 1630, 1636 en 1665 als meest dodelijke jaren. (2)

Kraakhuizen in Gent en in Oudenaarde

Waarvoor diende de kleine ziekenzaal (afb. 1) in de Bijloke? Wat betekende Kraak? Beginnen we met te stellen dat dit niets te maken heeft met de ‘gekraakte’ huizen uit de laatste decennia in onze steden en dat een oude vestoren, onderdeel van de in de 14de eeuw in onbruik geraakte stadsversterkingen aan de Houtlei, al eerder bekend stond als het ‘Craeckhuus’ (afb. 2) (3). De toren was samen met andere onderdelen van de vroegere stadsversterkingen in gebruik gegeven aan de schokkebroers, alias cellebroers, later alexianen, een gemeenschap van mannen die instonden voor het begraven.

In 1561 werden de oude vesten aan de Houtlei grotendeels afgebroken. De Stad beloofde contractueel een nieuw ‘Craechuus’ te bouwen voor de broeders. Hiermee kan toen het huidige Kraakhuis, onderdeel van de Bijloke, niet bedoeld zijn. Dat was immers al in het eerste kwart van de jaren 1500 opgetrokken (4). Wellicht werd het gebouwd om er zieke Gentse burgers onder te brengen. De naam van deze zaal, *hospitaal der borgherye*, vermeld op het plan van Maximiliaan II Reynax (1696), suggereert dat deze kleine ziekenzaal gereserveerd was voor Gentse poorters. De grote zaal was toen in gebruik voor militairen.

Volledige zekerheid hebben we niet, maar meer dan waarschijnlijk werd een huis in het Ingelandgat of Klein Ingelandgat, nu Jonkvrouw Mattestraat, dat later bekend stond als Pesthuis, in die tijd voor de broeders gebouwd of aan hen toevertrouwd. De cellebroeders mochten daarin echter ‘niet aanveerden, noch ingeseten(en) noch vromde ghepestifereerde’ (pestlijders), maar alleen

Afb. 2. Notitie over het afbreken van het (oud) kraakhuis en het bouwen van een nieuw in 1561 uit het Derde Vaertboek (SAG, reeks 92bis, f. 43): 'dat in also verre de voornomde stede (Gent) begheert te doen weerene ende afbreken den turre ghenaeemt *traechuus*, dat in dat gheval de zelve stede ghehouden zal zijn te doen maken een andere ende nieu craechuus van zulcker grootte...' (afmetingen die de schepenen en andere zullen bepalen).

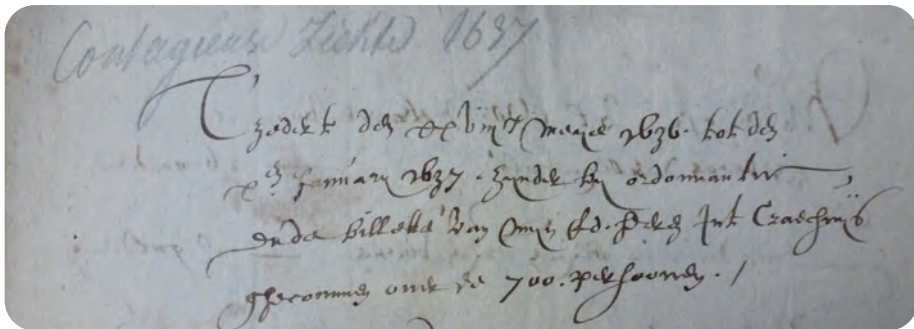
hun zieke broeders. In 1581, tijdens het calvinistisch bewind, bewoonde een gewezen celledroeder met toelating van de schepenen 'thuys ghenaept het pesthuys, wijlent toebehoort hebbende de broers up de veste'. De stadsrekeningen van 1585-1586 vermelden een betaling voor de huur van het 'Pesthuys gheleghen up de veste by 't Inghelant gat' (5). Dat dit in officiële papieren geen Kraakhuis genoemd werd, hoeft niet te verwonderen als we aannemen dat dit de volkse benaming was van dergelijke huizen.

Het was niet uitzonderlijk dat groepen in de samenleving eigen isolatieplekken hadden voor hun door besmettelijke ziekten aangetaste leden. Soldaten uit het Spaans Kasteel werden in de zeventiende eeuw in quarantaine geplaatst in twee barakken buiten de Antwerpse poort. (6)

Verband met pest

Hoe moeten we de term Kraakhuis interpreteren? De vermelding van pestlijders in de akte van 1561 over de afbraak van de oude toren en de bouw van een nieuw Kraakhuis was niet zo maar gratis. In Oudenaarde, de enige ons bekende andere stad waar ook een 'Kraakhuis' bestond, werden pestlijders vanaf 1551, ondergebracht in een afzonderlijk lokaal binnen het Onze Lieve Vrouwe Hospitaal. Precies dat gebouw werd er 'Craechuus' genoemd. (7)

Vermoedelijk had ook de locatie in Gent van de begraafbroeders op de oude stadsvest aan de Houtlei met de pest te maken. De eerste vermeldingen vallen samen met het opkomen van de ziekte in 1347. Hoewel men geen notie had van de oorzaak en de manier van overdracht, was men zich scherp bewust van de besmettelijkheid van builenpest. Vandaar dat pestzieken naar de stadsrand, naar al of niet in onbruik geraakte vesten verwezen werden. In het veertiende-eeuwse Gent waren dat de oude vesten aan de Houtlei. (8)

Afb. 3. Fragment uit een document opgenomen in de bundel *Ziekten (besmettelijke) 1607-1668* (Stadsarchief Gent, reeks 533 nr. 359) handelend over het Pesthuis aan de Vijfwindgaten. Het laatste woord op de voorlaatste lijn: *Craechuys*.

In de jaren 1500 en 1600, toen de ‘contagieuze’ of ‘haestighe sieckte’ zoals de pest toen genoemd werd, opnieuw heftig toesloeg, bleven de al of niet zieke begraafbroeders op hun oude stek aan de Houtlei. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw konden de vele zieken die thuis niet konden geïsoleerd en verzorgd worden, terecht in een huis en daarbij horende bebouwing, voorbij de Hooie met een in 1606 speciaal aangelegd en gewijd pestkerkhof buiten de Vijfwindgaten tussen de Schelde en de Keyserstraete, nu Brusselsepoortstraat. (9) Die behuizing werd in de stedelijke documenten Pesthuis genoemd en lag, niet toevallig, opnieuw op of bij oude stadsvesten, nu aan de andere zijde van de stad. Ook die locatie werd een enkele maal als Kraakhuis aangeduid. Een triestig lijstje uit 1637 geeft aan dat er in amper acht maanden tijd, tussen 8 mei 1636 en 10 januari 1637, op bevel van de schepenen ‘int Craechuys’ meer dan 700 personen opgenomen werden (afb. 3). Hiervan stierven er ongeveer 400. (10) De term Kraakhuis werd aan de Vijfwindgaten zelden gebruikt, althans op papier. Vermoedelijk omdat de oude bebouwing totaal onvoldoende was gebleken, werd op die plek in 1672 de bouw aangevat van een nieuw en groot pesthuis, later cavaleriekazerne, nu het complex sociale woningen Hol-

lainhof. Dit werd vanaf 1692 (vroegst bekende vermelding) ‘Hof van Sint-Macharius’ of ‘Sint-Machariushuis’ genoemd (11). Het toeval wil dat de builenpest nadien verdween uit stad en land. Of zat de populaire ‘Gentse’ heilige daar voor iets tussen?

Al blijft het een hypothese, toch menen we te mogen concluderen dat de kraakhuisen in eerste instantie dienden voor de opvang van pestlijders. Gezien de naam is het zeker niet vergezocht te veronderstellen dat ook in de oude toren op de vest aan de Houtlei, tijdens pestepidemieën dergelijke gevallen werden opvangen. In zo’n vesttoren kan er echter niet veel ruimte geweest zijn, waaruit we mogen afleiden dat die gereserveerd was voor pestzieke broeders, zoals in het contract voor het nieuwe huis gestipuleerd staat.

Functie van het Bijloke Kraakhuis

Het zestiende-eeuwse bakstenen zaalgebouw, dat we nu nog kennen als het Kraakhuis, werd vermoedelijk niet gebouwd om pestlijders op te vangen. We mogen aannemen dat pestlijders zoveel mogelijk geweerd werden uit de Bijloke. (12) Maar toen de builenpest zwaar toesloeg – in 1574 vielen 400 pestdoden, het jaar daarna 700 à 800 – moest ook het Bijlokehospitaal zijn deuren openen voor deze zieken. (13) Wellicht werden ze in de kleinere zaal min of meer afgezonderd van de andere zieke of gezonde gasten die in de grote zaal terecht kwamen. Vijf lekezusters van de Bijloke en vermoedelijk ook een aantal andere personeelsleden stierven toen aan de pest. Overigens dook de naam Kraakhuis relatief laattijdig op in de Bijloke: in het laatste kwart van de jaren 1600. (14) Dat is net na de laatste grote uitbraak van de ziekte in onze streken.

Het Kraakhuis bleef nog tot in 1976 als ziekenzaal in gebruik (afb. 4). Dat het gebouw buiten de pestperioden een speciale functie zou gehad hebben, bv. voor andere ‘gekraakten’ of terminaal zieken, is weinig waarschijnlijk. (15) Specialisatie volgens de aard of de graad van de ziekte in afzonderlijke ruimten was nog niet aan de orde. In de grote zaal van het Sint-Janshospitaal in Brugge was er b.v. een ‘doothouc’ voor mannen en een voor vrouwen. (16) In Oudenaarde kregen de zwaarste zieken een plaatsje achterin toegewezen. (17)

Afb. 4. Het Kraakhuis als ziekenzaal in de vorige eeuw (foto Stadsarchief Gent).

Noten

- 1 Blockmans, W.P. (1980). The social and economic effects of plague in the Low Countries, 1349-1500. In: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 58, p. 842-843.
- 2 Thoen, E., Devos, L. (1998). Pest in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de moderne tijden: een status questionis over de ziekte en haar sociaal-economische context. In: *De pest in de Nederlanden: medisch-historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood*. Kon. Academie voor Geneeskunde van België, Brussel, p. 32-33. O.a. gebaseerd op onuitgegeven scripties van Vandeputte, V. (1986). *Bijdrage tot de studie van de pestepidemieën in de Zuidelijke Nederlanden. De pest te Gent (1568-1640)*; Van Meenen, V. (1973). *Bijdrage tot de studie van de mortaliteit in de Sint-Jacobsparochie te Gent*.
- 3 Het Kraakhuis, vermeld in een tekst (zie afb. 2) uit 1561, werd afgebroken samen met het grootste gedeelte van de vestmuur, waarvan hij deel uitmaakte, om stenen te leveren bij werken op de Sasvevaart voor de bouw van de stuwen (speien) in Sas van Gent. In deze tekst is er sprake van twee Kraakhuizen: '... in also verre de stede begheert te doen weerene ende afbreken den turre, ghenampt 't Craechuus, dat in dat gheval de zelve stede ghehouden zal zijn te doen maken een andere en nieu Craechuus'
- 4 Datering van het 'nieuwe' Kraakhuis door middel van de jaarringen in het gebruikte hout, gaf als mogelijke bouwperiode aan: ten vroegste in het eerste kwart van de 16de eeuw (Hoffsummer, P., Houbrechts, D. (1993). Het Craeckhuys van de Bijloke in Gent. Dendrochronologische analyse van houtmonsters. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, jg. 17 nr. 4, p. 24-29. Zie ook Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D. (1993). De tweede ziekenzaal van de Bijloke. In: *Stadsarcheologie*, jg. 17 nr. 4, p. 6-23. Laleman situeert de bouw van de tweede zaal in een algemene evolutie van de functie van dergelijke instellingen: van opname van reizigers en passanten naar uitsluitend zieken (Laleman, MC., 2014, *Ontdek de Bijloke*, Academia Press, Gent, p. 103-106).
- 5 Stadsarchief Gent, reeks 400, stadsrekening 1585-1586, f. 418v. Klein Ingelandgat was een van de vele namen die de Jonkvrouw Mattestraat, zijstraat van het nu nog bekende Ingelandgat, toebedeeld kreeg (De Potter, F., 1933-1938, postuum), Gent van de oudsten tijd tot heden, deel 8, p. 21).
- 6 Maréchal G. (2010). Het Spaans militair hospitaal in Gent (1612-1804), p. 207. In: *Geschiedenis, Zijn Leven, Zijn Werk. Huldeboek René De Herdt*, Industrieel Museum (MIAT), Gent.
- 7 Ghijs, N., Martens, M., Castelain, R., Van Bockstaele, G. (2004). Het Onze Lieve Vrouwe Hospitaal in Oudenaarde en de zusters bernardinnen, Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, p. 67.
- 8 Devriese, L. (2019). Middeleeuws begraven door schokkebroers en matewiven. Deel 2. Zie elders in dit tijdschrift.
- 9 SAG, Stadsrekeningen 1606-1607, reeks 400, f. 282v.
- 10 SAG, reeks 533 nr. 359 (jaar 1637).
- 11 Archief Gent, Nota's Van Werveke, Pesthuis.
- 12 Van heddeghem, A. (1978). *Een middeleeuws Abdijhospitaal. De oude Bijloke*, de Vries-Brouwers, Antwerpen-Amsterdam p. 87, 69-71.
- 13 Van heddeghem, A. (1978), p. 75.

- 14 De eerste vermelding van de naam aan de Bijloke duikt pas op in 'Den Boeck van de fondatie ... van in het jaer 1677' en op een kaart uit 1696 van Max. II Reynax bij de letter W: 'hospitaal vande borgherije, andersins genaempt Craecsehuys'. De grote zaal was toen voorbehouden aan militairen. Later werd het kleinere gebouw steeds Kraakhuis genoemd (zie Everaert e.a., 1993, p. 17).
- 15 Zoals Walters veronderstelt (Walters, J., 1929, *Geschiedenis der zusters der Bijloke te Gent*, Veritas, Gent. Eerste deel, p. 140). Hij geeft geen bronnen aan.
- 16 Maréchal, G. (1976). Het Sint-Jans hospitaal in de eerste eeuwen van zijn bestaan. In: *Sint-Janshospitaal Brugge 1188-1976*, Brugge, p. 61.
- 17 Ghijs, N. e.a. (2004), p. 72.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend. Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website. Geef hen een nummer te lezen

of bezorg ons hun adres en we steken meteen een gratis proefnummer in hun bus.

Mond aan mond reclame is de beste publiciteit!